

УДК 81'42

Алена Васілеўская* **МЕТАФАРЫ КАХАННЯ Ў БЕЛАРУСКІМ ДЫСКУРСЕ XXI СТ.**

У артыкуле аналізуецца вобразныя намінацыі кахання, ужытыя ў сучаснай беларускай прозе і публіцыстыцы. Выяўляецца функцыянальна-стылістычная роля і семантыка метафар у тэкстах беларускіх аўтараў XXI ст. Аналіз метафар дазваляе акрэсліць асноўныя тэндэнцыі ў сучасным асэнсаванні пачуцця і дае магчымасць сцвярджаць, што адносіны да кахання ў соцыуме істотна мяняюцца. Каханне перастае ўспрымацца як нешта загадкавае і незвычайнае, а разглядаецца як рацыянальны, прадуманы працэс падпарадкавання сабе іншага чалавека.

Ключавыя словы: метафара; каханне; дыскурс; беларуская проза; беларуская публіцыстыка.

Vasilewskaya Elena. Metaphors of love in the Belarusian discourse of the 21st century.

The purpose of the work is to identify the functional and stylistic role and semantics of metaphors of love used in the modern Belarusian language. The source of the material was the texts of the belles-lettres and journalistic style written in the 21st century, in which the issues of the relationships between a man and a woman are raised. The article is based on the short novel "Between Day and Night" by N. Rybik, materials from collections of stories by Belarusian writers, periodicals and the Belarusian N-corpus were also used.

The descriptive method was chosen as the main one; the article uses elements of functional and stylistic and contextual analysis.

Analysis of the metaphorical use of words used by modern Belarusian authors to describe various stages of the appearance of feelings and the degree of their manifestation shows that the attitude towards love in the modern Belarusian society is changing significantly. Love is often perceived not as something mysterious and extraordinary, but as something that you need to create yourself, using all available means for this (play, imitate, apply witchcraft, etc.). The main thing in love is to subjugate a person, bind them to oneself, which is realized in the use of the words 'to hook', 'to woo', etc. Marriage is perceived as something fickle (to try marriage) and divorce is perceived as a temporary measure (to part).

Love is also considered as a disease that subjugates the will of a person, destroys them, which is emphasized by the use of metaphors like madness, to go nuts, etc.

Lovehunting appears, which requires a large selection of partners (casting, asset), special skills and long practice (maneuvering).

The external traits of a person become most important in relationships, therefore, the metaphors supermodel and swan princess are often used to describe young and beautiful women.

Significant changes in the feeling are reflected in the choice of synonyms for the word 'love': surrogate, syrup, etc.

Thus, the analysis of the figurative use of words allows us to outline the main changes that are taking place in the sphere of human relations in the Belarusian society of the 21st century.

Keywords: metaphor; love; discourse; Belarusian prose; Belarusian journalism.

Лексіка кожнай мовы заўсёды разглядаецца як адлюстраванне пэўнай эпохі. Яна вельмі хутка рэагуе на змены, што адбываюцца ў матэрыяльным і культурным жыцці грамадства, у адносінах паміж людзьмі.

Разам з тым аналіз лексікі пэўнай эпохі дазваляе зразумець, як і што мяняецца ў грамадстве. М. Рут сцвярджае, што кожная новая намінацыйная адзінка заўсёды ўтрымлівае інфармацыю пра стваральніка намінацыі, сістэма вобразных намінацый выступае люстэркам уяўленняў суб'екта пра свет. А калі суб'ектам – стваральнікам намінацыі – выступае народ, то, аналізуючы сістэмы

* Алена Васілеўская, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускага і рускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (Мінск, Рэспубліка Беларусь); e-mail: alena08@tut.by.

вобразных намінацый пэўнага перыяду, мы атрымліваем уяўленне пра карціну свету таго ці іншага народа [Рут 1992, с. 4].

XXI стагоддзе прымусіла перагледзець многія традыцыйныя погляды на жыццё, у тым ліку тых, што датычацца ўзаемаадносін паміж мужчынам і жанчынай. Гэтыя змены знайшлі сваё адлюстраванне ў тэкстах мастацкага і публіцыстычнага стыляў. Прадметам нашага даследавання стануць словы з пераносным значэннем, ужытыя для апісання такога пачуцця, як каханне.

В. Старычонок дастаткова поўна і глыбока апісаў намінацыі каханья ў беларускім паэтычным дыскурсе, праз якія выяўляюцца разнастайныя характарыстыкі пачуцця, адлюстраваныя беларускімі паэтамі розных часоў [Старычонок 2017]. Мы засяродзім сваю ўвагу на мастацкіх праявіх і публіцыстычных тэкстах, напісаных у XXI стагоддзі.

Безумоўна, што ў адным артыкуле цяжка ахапіць увесь комплекс сучасных тэкстаў, прысвечаных каханню, аднак наша задача – выявіць сучасныя тэндэнцыі ў апісанні гэтага пачуцця.

У якасці асновы для артыкула мы абралі аповесць Н. Рыбік «Паміж днём і ноччу» [Рыбік 2011], у якой апісаны класічны «трохкутнік», дзе кожны бок гэтай «геаметрычнай фігуры» прадстаўляе свой пункт гледжання на складаныя адносіны, у якія ўцягнуты дзве жанчыны і мужчына. Для больш шырокага погляду на праблему мы выкарысталі матэрыялы праявіх зборніка «Апавяданне – 2005» [Апавяданне 2005], перыядычнага друку і Беларускага N-корпуса [Корпус].

Розныя віды каханья і этапы яго з’яўлення і сталення ў душы чалавека выдатна апісаны ў трактаце класіка французскай літаратуры Стэндаля. Аднак кожны раз для апісання з’яўлення, росквіту і знікнення пачуцця прадстаўнікі нацыянальных літаратур шукаюць адметныя, непаўторныя словы.

У беларускай паэзіі перадаць нечаканасць узнікнення пачуцця і характар яго ўздзеяння на чалавека дапамагаюць назвы стыхійных бедстваў (*смерч, ураган, віхура*) і назоўнікі, якія называюць працэсы гарэння (*агонь, вогнішча, полымя, касцёр*), ужытыя з пераносным значэннем [Старычонок 2017].

Такая традыцыя захоўваецца і ў сучаснай беларускай прозе: *Каханне ўварвалася ў яе жыццё, як навальніца, калі свету белага не відаць, не чуваць нічога навокал, калі ўсё перастае існаваць, акрамя яркай бліскавіцы – яго, адзінага, каханага ...* [Рыбік 2011, с. 101]. Назоўнік *бліскавіца* “разрад атмасфернай электрычнасці ў паветры, звычайна ў выглядзе яркай звільстай лініі” набывае ў тэксце значэнне “той, хто выклікае яркае, магутнае пачуццё”. Ужыванне гэтага назоўніка дазваляе нам зразумець і сілу пачуцця, і ступень яго ўздзеяння на чалавека.

У апавяданні «Ясным ранкам у Пінар-дэль-Рыа» А. Брава апісвае ўзнікненне каханья паміж галоўнымі героямі праз метафарызацыю назоўніка *акіян*: *Думак не было – навокал плёскаўся чысты акіян асалоды* [Апавяданне 2005, с. 40].

Раптоўнае, нечаканае каханне звязваецца з нечым нетутэйшым, што занатавана ў метафары *містыка любові*, дзе слова *містыка* рэалізуе сваё пераноснае значэнне “нешта загадкавае, чаго нельга адразу зразумець, растлумачыць”: *Яна выходзіць, яе ніхто не чуе ў сям’і, ніхто не ведае ва ўсім доме, не пазнае – гэтая містыка любові* [Апавяданне 2005, с. 53].

Аднак усё часцей у сучасным беларускім дыскурсе з’яўляюцца зусім не рамантычныя падыходы да апісання каханья.

«Каханнем трэба *хварэць*», – сцвярджае аўтар артыкула «Сіндром “донжуанізму”» А. Бывалава [Звязда]. Слова *хварэць* у прыведзеным кантэксце ўжываецца з пераносным значэннем “востра перажываць што-н.”. Аднак супастаўленне кахання і хваробы мае і іншы бок: нярэдка хвароба кахання апісваецца як тое, што падпарадкоўвае сабе чалавека цалкам, незалежна ад яго волі. Для апісання стану такога чалавека з пераносным значэннем ўжываюцца словы *вар’яцтва* і *шал*: *Можжа, каб Надзя яму дапамагла ў той момант, перацярпела, перачакала, калі гэтак вар’яцтва скончыцца ...* [Рыбік 2011, с. 112]; *Праўда, і ў яго гэты шал да таго часу, здаецца, прайшоў* [Рыбік 2011, с. 110].

Каханне, падобнае на хваробу, перадаецца і пры дапамозе дзеясловаў *заводзіцца*, *пераклініць* і *стрэліць*: *А ён толькі яшчэ больш «заводзіўся», пераклініла яго ...* [Рыбік 2011, с. 117]; *А яму нешта стрэліла, у яго, бачыце, узніклі «сур’ёзныя намеры» наконт мяне!* [Рыбік 2011, с. 117]. Перад намі каханне, якое не прыносіць шчасце, а разбурае чалавека, паралізуе яго волю, прымушае забыць пра ўсё і пра ўсіх. Усё падпарадкавана пачуццям і жаданням толькі аднаго чалавека.

Складваецца ўражанне, што самае галоўнае ў каханні для сучасніка, – падпарадкаваць сабе іншага чалавека, дасягнуць сваіх мэт і жаданняў. Сведчаннем гэтаму з’яўляецца і ўсё большая колькасць метафар, якія апісваюць штучна падрыхтаванае, прадуманае каханне.

Так, нярэдка пры апісанні пачуцця ўжываецца лексіка, так ці інакш звязаная з тэатрам, гульні: *Значыцца, благога дома нічога. Раз тэатр тут такі* [Апавяданне 2005, с. 301]. Слова *тэатр* ужываецца ў прыведзеным кантэксце з не зафіксаваным слоўнікам значэннем “стварэнне бачнасці, прытворства”. Каханне – гэта гульня, якая патрабуе стараннага выканання пэўнай ролі, таму новае значэнне набывае, напрыклад, дзеяслоў *рэжэціраваць*: *... Яна перастаралася – мусіць, таму, што скандал быў не адрэжэціраваны, а сапраўдны* [Рыбік 2011, с. 108].

Чалавек гуляе ў прыязнь, у каханне, тым самым прымушаючы супрацьлеглы бок выявіць свае намеры: *Але праз імгненне я яе скіну, стану ў позу, згуляю ўнедатыкальнасць і тым самым выклічу ў табе жаданне настаяць на сваім ...* [Апавяданне 2005, с. 28]. Дзеяслоў *згуляць* набывае ў тэксце новае значэнне “зрабіць выгляд”.

Дастаткова частотным становіцца ўжыванне дзеяслова *імітаваць* у апісанні узаемаадносін паміж людзьмі: *Імітаваць цяжарнасць яна пабаялася – а раптам нічога не атрымаецца?* [Рыбік 2011, с. 111]; *Каханне нельга імітаваць, нават калі вельмі пастарацца* [Звязда].

Кожны крок у такім каханні павінен быць дакладна пралічаны, таму нярэдка для апісання стану людзей ужываюцца дзеясловы, што звычайна апісваюць дзеянні машын і механізмаў. Пры спалучэнні з абстрактнымі назоўнікамі такія дзеясловы ствараюць карціну прадуманасці і разліку, што мы бачым, напрыклад, пры ўжыванні дзеяслова *ўключыць* “далучыць да крыніцы энергіі, прывесці ў дзеянне, рух” з назоўнікам *чары*: *І яна ўключыла ўсе свае чары* [Рыбік 2011, с. 109]; *Хрыстафор, дарагі мой, – уключыла Людка свае чары, перайшла бесцэрымонна на «ты», адчувала сябе ўжо як растоплены пад сонцам кахання воск* [Корпус].

Вынікі такіх дзеянняў могуць быць розныя. Калі “механізм” флірту працуе правільна, то вынік апісваецца пры дапамозе дзеяслова *спрацаваць* “зрабіць патрэбнае дзеянне”: *Дакладней, спачатку нібы і спрацавала: усю ноч ён яе*

суцяшаў і быў казачна пнячотным [Рыбкі 2011, с. 108]. Аднак часам бываюць і няўдачы, для апісання якіх выкарыстоўваюцца словы *пракалоцца* і *пракол*: *Пэўна, расслабілася, наверыла, што Віктар – ужо канчатковаяе, і большнічыі. І «пракалолася»* [Рыбкі 2011, с. 108]; *Але на гэты раз у яе атрымаўся пракол: зацяжарыць не змагла, як яна ні старалася* [Рыбкі 2011, с. 111].

У тлумачальным слоўніку беларускай мовы для слоў *пракол* і *пракалоцца* фіксуецца толькі прамыя значэнні – “дзірка, зробленая чым-н. калючым” і “атрымаць пракол” адпаведна. У вусным маўленні беларусаў гэтыя словы ўжываюцца са значэннем “нечаканая няўдача” і “атрымаць няўдачу”. Сёння лексемы актыўна ўжываюцца і ў пісьмовым маўленні: *Моцна пракалоліся і піярышчыкі Партыі рэгіёнаў, якіх рэкрутуюць з самых вядомых паліталагічных кантор* [Корпус]; *Падобныя «праколы» выклікаюць розныя комплексы і неўсвядомленыя рэакцыі* [Корпус].

Каханне ўсё больш нагадвае ваенныя дзеянні, дзе можна стаць здабычай або па добрай волі, або падманам, што выражаецца ў супрацьпастаўленні дзеясловаў *здацца* “ўступіць перад абставінамі” і *купіцца* “аказацца падманутым”: *Істота зацяжарала, і Лёша на здзіўленне лёгка здаўся* [Звязда]; *Як можна на гэта купіцца?* [Звязда].

Значэнне свядомага ўздзеяння на чалавека, падпарадкавання яго сабе рэалізавана і ў метафарах-назоўніках *абгортка*, *прывязка*, *люфт*: *абгортка* “тое, што хавае, маскіруе сутнасць справы”, *прывязка* “тое, што выклікае прыязнь”, *люфт* “адноснае свабоднае дзеянне”: *Мы ж, жанчыны, любім гэтка рамантычныя абгорткі...* [Рыбкі 2011, с. 117]; *Можна, трэба было даць нейкі «люфт»?* [Рыбкі 2011, с. 111]; *А па-другое, гэта вельмі надзейная прывязка – вунь як ён дзяцей любіць* [Рыбкі 2011, с. 111]. Для ўзгаданых назоўнікаў тлумачальны слоўнік беларускай мовы не фіксуе пераносных значэнняў, аднак яны актыўна ўжываюцца ў сучасным беларускім дыскурсе: *Там вельмі прыгожыя мясціны ды шчэ, што называецца, з усімі прывязкамі* [Звязда]; *Хоць Скрыта добра ведае, як прадаць той ці іншы прадукт, сваю музыку ў «прывабнай абгортыцы» ён прадаваць не збіраецца і адмаўляецца называць свае творы «прадуктам»* [Корпус].

Для жанчыны вынікам такіх прадуманых дзеянняў павінна стаць удалае замужжа. Таму ўсё часцей на старонках мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў мы сустракаем жаргонную лексіку, напрыклад, *ахамутаць*, *ахмурэнне*: *І якія ж яна знайшла сродкі, дзе адышала знахароў, каб ахамутаць маладзёна?* [Рыбкі 2011, с. 108]; *Затое, распрацоўваючы план па ахмурэнні Віктара Аляксеевіча, яна адразу ўключыла ў гэты план цяжарнасць* [Рыбкі 2011 с. 111]. Словы *ахамутаць* і *ахмурэнне* не зафіксавана беларускімі слоўнікамі ўвогуле. Хутчэй за ўсё з’явіліся яны ў беларускай мове пад уплывам рускай, аднак лексемы дастаткова актыўна ўжываюцца ў сучасным беларускім маўленні: *Звычайнае ахмурэнне сярэдняга ўзросту* [Звязда]. У 2004 г. у газеце «Наша Ніва» з’явіўся артыкул «Ад “бураціны” да “званочка”», дзе аўтар М. Мартысевіч прадставіла намінацыя мужчынскіх тыпаў на жаночым слэнгу. У гэты своеасаблівы слоўнік увайшлі дзеясловы *акучваць* “тонка, неназойліва фліртаваць” і *ахамутаць* “выйсці замуж” [Корпус].

Пошук “правільнага” мужа можа быць доўгім, таму і выйсці замуж, хутчэй за ўсё, прыйдзеца не раз. Магчыма таму дзеяслоў *схадзіць* замест *выйсці* ў спалучэнні са словам *замуж* усё часцей ужываецца ў беларускім сучасным дыскурсе: *Аня і сама спалохалася і, каб не падумалі, што лепшую сяброўку яна давяла да суіцыду дзеля забавы, нават схадзіла замуж за Жэньку* [Рыбкі 2011,

с. 109]; *Усё часцей гавораць «не выйсці, а **схадзіць** замуж – гэта сімптоматычна» ... [БелТА]; Самой дзяцей лёс не дараваў, ды і замуж **схадзіць** не давялося [СБ]. Дзеяслоў **схадзіць** выразна перадае адценне часовасці, не ўласцівае слову *выйсці*.*

Для таго, каб перадаць адносіны да гэтага “пробнага” шлюбу, ужываецца дзеяслоў **пэцкаць** у значэнні “паставіць штаб у пашпарце”: *А калі так, то навошта **пэцкаць** пашпарт?* [Рыбік 2011, с. 104].

Часовасць шлюбаў перададзена і ўжываннем слова *разбегчыся* ў значэнні “перастаць жыць разам”: *А калі так, то няма чаго ваду ў ступе таўчы, трэба **разбязгацца*** [Рыбік 2011, с. 105]; *Разам з тым, заўсёды будуць пробныя шлюбы, у якіх пара спрабуе пажыць і **разбегчыся**, «калі не атрымаецца»* [Звязда]; *Жанчына пажыла з каханым у грамадзянскім шлюбе, нарадзіла яму дваінят, а потым, як той казаў, не сышліся характарамі і **разбегліся*** [Звязда].

Калі для жанчыны галоўны сэнс манеўраў кахання – гэта замужжа, то што з’яўляецца мэтай для мужчыны? Беларускае проза і публіцыстыка дае адказ і на гэтае пытанне.

Сустракаецца ў сучасным дыскурсе апісанне кахання-палявання, сутнасць якога ў набыцці як мага большай колькасці каханак. Для апісання штучнасці такога “кахання”, перадачы дастаткова вялікай колькасці жанчын, на якіх звярнуў увагу мужчына-паляўнічы, з не зафіксаванымі слоўнікамі пераносным і значэннямі ўжываюцца словы **кастынг** “вызначэнне складу выканаўцаў, адбор, часта на конкурснай аснове, акцэраў”: *Пра гэта мараць усе незамужнія жанчыны нашага гарадка, ад шаснаццаці да пяцідзесяці, і ён рэгулярна праводзіць сярод іх **кастынгі*** [Рыбік 2011, с. 117]; *актыў* “частка балансу, якая ўключае ўсе віды каштоўнасцей прадпрыемства”: *Увогуле, у ідэале ў нармальнага здаровага мужыка «ў **актыве**» павінна быць, як мінімум, тры жанчыны: жонка, пастаянная сяброўка і часовая* [Звязда]. Майстэрства “ахмурэння” жанчын патрабуе асаблівых навыкаў, доўгай практыкі, што выявілася ў пераносным ужыванні назойніка *пілатаж* “майстэрства кіравання самалётам або іншым лятальным апаратам, а таксама манеўраванне самалёта”: *Галоўнае – не «пракалоцца». Не пераблытаць імёны. Не забыць пра дзень нараджэння, нейкія свае абяцанні ці час сустрэчы... Адным словам, гэта найвышэйшы **пілатаж*** [Звязда].

Найбольш важнае значэнне для дасягнення пастаўленых мэт набывае знешнасць. Маладосць і прыгажосць каштуюць куды даражэй і заслугоўваюць кахання больш, чым сталасць і невыразныя знешнія дадзеныя. Таму актыўна з пераносным значэннем “маладая прыгожая жанчына” ў беларускім дыскурсе ўжываюцца словы **царэўна-лебедзь** і **супермадэль**: *Нарадзілася яна не зоркай, далёка не прыгажуняй, але ж пастаўленая мэта, цяпенне і праца над сабой вылепілі з **брыдкага качаняці царэўна-лебедзь** – хто б паверыў, што такое магчыма?* [Рыбік 2011, с. 109]; *Але яны павінны пастарацца дапамагчы сваёй дачкі перажыць пераходны ўзрост, каб у далейшым з учорашняга **гадкага качаняці** расквітнела выдатная **Царэўна-Лебедзь** без комплексаў і іншых псіхалагічных паталогій* [Корпус]; *Тая ж Віктарава жонка – была б якая **супермадэль**, а то – старая кашолка, дзе толькі яго вочы былі, як ён на ёй жаніўся?! [Рыбік 2011, с. 108]; А калі нават яго аднакласніца і сапраўды ўся з сябе **супермадэль** ...* [Звязда]. У прыведзеных кантэкстах звяртае на сябе ўвагу ўжыванне слова *кашолка* ў значэнні “немаладая жанчына” і перыфразы *брыдкае (гадкае) качаня* ў значэнні “непрыгожая дзяўчынка”.

Паказчыкам зменаў у адносінах да каханьня выступае і з’яўленне новых сінонімаў да назвы пачуцця. Часам у беларускіх тэкстах падкрэсліваецца загадкаваць каханьня: *Неспасцігальны **цуд** аказаўся захутаны, як у мантыю, у паўсядзённасць, накрыты гаркаватым млечным сокам, нібыта нераскрыты бутон* [Апавяданне 2005, с. 36].

Аднак больш часта сустракаецца разуменне каханьня як нечага больш праявінага, будзённага, пазбаўленага цеплыні і пяшчоты. Такое стаўленне да пачуцця дапамагаюць перадаць метафарычныя назоўнікі *сурагат* “тое, што замяняе сабою што-н.”, *сірон* “пяшчота”: *А сурагат пачуццяў падаецца лепшым за іх адсутнасць?* [Звязда]; *Да Алёны ён адносіцца халаднавата – без сірону* [Звязда]. Успрыманне каханьня як таго, што перашкаджае разважліваму жыццю, увасоблена ў індывідуальна-аўтарскім ужыванні слова *асясяй*: *А цвярозая галава, не затуманеная ніякімі там «асясяй» – куды важней* [Рыбік 2011, с. 110]. Слова *асясяй* з’явілася ў 1981 г. пасля таго, як вядомы клоўн В. Палунін паказаў на “Блакiтным аганьку” нумар пад назвай “Тэлефон”. У нумары В. Палунін дэманструе дыялог паміж мужчынай і жанчынай на незразумелай мове, з якой зразумела толькі незразумелае “асясяй”. Слова хутка пайшло ў народ. А ў сваёй аповесці Н. Рыбік ужыла яго як сінонім да слова *каханне*.

Такім чынам, аналіз вобразных намінацый каханьня дазваляе выявіць асноўныя тэндэнцыі ў апісанні пачуцця ў сучасным беларускім дыскурсе. Безумоўна, грунтоўны аналіз павінен быць зроблены на больш шырокім матэрыяле. Аднак апісаньня намі тэндэнцыі, на наш погляд, дазваляюць сцвярджаць, што ў сучасным соцыуме адбываюцца змены ва ўзаемаадносінах паміж мужчынам і жанчынай. І публіцыстыка і мастацкая літаратура выразна гэта адлюстравала.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

- Апавяданне-2005* (2005). Мінск, 343 с.
Беларускі N-корпус. URL: <https://bnkorporus.info/> (дата звароту: 05.04.2021).
Звязда. URL: <https://zviyada.by/ru> (дата звароту: 05.04.2021).
Новости Беларуси. БелТА. URL: <https://www.belta.by/> (дата звароту: 05.04.2021).
 Рут, М. Э. (1992). *Образная номинация в русском языке*. Екатеринбург, 144 с.
 Рыбік, Н. (2011). Паміж днём і ноччу. [У:] *Польмя*, № 2, с. 104–117.
СБ. Беларусь сегодня. URL: <https://www.sb.by/> (дата звароту: 05.04.2021).
 Старычонак, В. Д. (2017). *Мнагазначнасць слова ў беларускай мове. Семантычная прастора чалавека ў мове і маўленні*. Мінск, 349 с.

*Подано до редакції 13.04.2021 року
 Прийнято до друку 07.05.2021 року*